Лосурдо Доменіко,
доктор філософії, професор, директор Інституту філософії, Університет Турбіно (Італія)

Права дітей у філософсько-правовій системі Гегеля

Відносно системи філософії права Гегеля потрібно наголосити, що з його точки зору мала місце небезпечна схожість між ліберальними позиціями та позиціями теоретиків реставрації, котрі збігалися в тому, що визнавали виховання дітей та шкільну освіту виключно за приватною сферою. Чи не порушує втручання державної влади святі права сім'ї, її святу інтимність? Однак, за Гегелем (й тут він дає напрочуд сучасну відповідь), дитина є також правовим суб'єктом. Ні в якому разі дитину не можна розглядати як "річ", як власність батьків [1]. Тут мова йде зовсім не про щось таке, яке зрозуміло саме по собі. Ми знаємо, що ще Кант відстроював "право батьків на дітей як частину свого дому", тобто право батьків відловлювати свої дітей-втікачів як "речі" або як "домашніх тварин, котрі заблукали" [2]. Фіхте хоч і не наводить таких жорстких формулювань, також наголошував, що "батьки є своїми власними суддями" стосовно виховання дітей [3]. Гегель явно полемізує з Кантом щодо вище цитованого місця. Однак, він мабуть також має на увазі й Фіхте, коли пише, що батьки ні в якому разі не можуть бути "суддею" своїх власних дітей, бо суддя є "загальною особою" [4].

При цій та інших нагодах Гегель підкреслює необхідність покласти край римському праву або залишкам римського права, котре розглядало дітей як рабів батьків. За Гегелем, дитина – це суб'єкт права. "Якщо він [син] повинен бути членом громадянського суспільства, то він має також права та претензії, які він мав у сім'ї. Громадянське суспільство повинно захищати свого члена, охороняти його права" [5]. Про які права тут йде мова? Щодо виховання, то у всякому разі тут не мається на увазі "суворе право, котре можна було б зробити дієвим у цій формі" [6], наприклад, апелюючи до суду. Не можна сказати, як писав Фіхте, що "дитина має примусове право на виховання" [7]. Однак щодо цього учень Гегеля фон Геннінг говорить у синтезі мислення свого вчителя про "абсолютне право" [8], котре, таким чином, виходить за межі позитивно санкціонованих законів.

Це право було поставлено під сумнів практикою досить раннього включення дітей в робочу сферу сім'ї, а саме після дуже обмеженого відвідування дітьми школи. Така практика була досить розповсюджена у суспільстві невеликих і середніх ремісників та торговців. Це можна побачити й на прикладі тогочасного свідчення Шлейєрмахера, який з цього приводу говорив про "протиріччя професійного життя та виховання" [9]. Здається, що саме на це посилається Гегель, коли він пояснює, що "діти мають право отримувати харчування та виховання за рахунок загальної сімейної власності" [10]. Отже, діти можуть вимагати виховання, котре відповідає розміру власності їх сім'ї. Натомість, Фіхте вважав, що "діти не мають ніякого права на долю власності, та взагалі не мають ніякої власності" [11]. Однак, Гегель говорить не лише про "спільну сімейну власність", але ще більш виразно додає до цього: "Діти належать до єдиного цілого всієї сім'ї. Тому вони мають право вимагати [засоби] з сімейної власності на свої потреби та на своє виховання. Якщо батьки відмовляються виконати це стосовно до дітей, то повинна вступитися держава, щоб утвердити таке право й зробити його дієвим" [12].

Робота Гегеля *Основні лінії філософії права* вказує також на іншу практику – дитячу працю на фабриках чи в інших сферах праці, а саме – поза межами сім'ї: "Право батьків на *послуги* дітей як послуги ґрунтується та обмежується спільнотою піклування про сім'ю взагалі" [13]. В іншому місці Гегель пише ще більш чіткіше: "Послуги дітей щодо батьків обмежуються тим, що діти повинні бути активними в сім'ї" [14]. Й навіть послуги у сімейному колі повинні відповідати "сімейним відносинам" [15] та не повинні створювати ніяких справжніх робочих відносин, тобто вони "не повинні протидіяти вихованню" [16], але все ж повинні залишати вільний час для освіти та відвідин школи. Явне свідчення про роботу дітей на фабриках чи в інших сферах праці Гегель дає у наступному пасажі: "Батьки не повинні мати на меті лише отримувати користь з праці дітей. Так, в Англії шестирічні діти використовуються для очищення вузьких димових труб. Отже, у фабричних містах Англії зовсім маленькі діти повинні працювати, й лише в неділю вони отримують деяке виховання. Тут держава має абсолютне право слідкувати за тим, щоб дітей виховували" [17].

Право дітей на освіту та виховання повинно вступати в конфронтацію не лише з феодальною ідеологією, але воно вступає в

протиріччя також з фабричною реальністю капіталізму, який народжується, тобто з реальністю, котра в епоху Гегеля складалася і у Пруссії. Тут також виникають дебати. Втручання держави з метою заборони дитячої праці чи контролю за нею відкидається за допомогою ліберальних аргументів [18]. Незабаром після смерті Гегеля "теоріям гегельянців та соціалістів", які обидві звичайно постраждали від етатизму [19], протиставляється "практичний дух лібералів".

Тут можна зробити проміжний висновок щодо ліберальної традиції, звертаючись при цьому до Вільгельма фон Гумбольдта, котрий рішуче відкидав позицію, згідно з якою держава повинна позитивно піклуватися про благо громадян. На його думку, вона повинна гарантувати лише негативну сторону, тобто – безпеку й, таким чином, автономію приватної сфери: "Щастя, яке призначене людині, є ніщо інше, ніж те, що надає йому сили" та його вміння. Оскільки Гегель виражає сумнів щодо такого роду наперед установленої гармонії між заслугою та соціальним положенням індивідуума [20], то він порушує питання про роль, котру відіграє школа та виховання не лише у виховному процесі окремої дитини, але й у соціальній сфері взагалі. Ні, не можна притягувати природу чи індивідуальну заслугу для пояснення зубожілості класу, тобто зубожілості, котра скоріше апелює до всієї соціально-політичної організації, включно зі шкільною системою. Індивідуум "не має права у власному смислі ... проти природи. Напроти, у стані суспільства, від якого залежать люди, ця вада відразу отримує форму неправа, котре застосовано стосовно цього чи іншого класу" [21]. Отже, індивід має "право вимагати засоби для свого існування", і цьому праву відповідає "обов'язок громадянського суспільства" [22].

Однак, як без відповідної шкільної політики, без втручання у сферу виховання громадянське суспільство може виконувати цей свій обов'язок? Отже, відносно цього шкільне питання нерозривно пов'язане з соціальним питанням: "Якщо є безробітні, то вони мають право вимагати, щоб вони були забезпечені роботою... Тобто, індивідууми повинні спочатку отримати вміння задовольняти свої потреби шляхом участі у загальній власності. З цього слідує право громадянського суспільства примушувати батьків давати своїм дітям відповідне виховання" [23].

Без освіти людина приречена на бідність: "Бідним є той, хто або не має капіталу, або не має вмінь" [24]. Гегель йде навіть далі

та вбачає інструмент репродукції існуючих класових відмінностей саме в шкільній системі, в труднощах доступу до школи чи до гідної освіти: “Бідний не може надати можливості своїм дітям ні отримати вміння, ні знання” [25]. Якщо ж отримані вміння будуть обмеженими, то їх звичайно не буде достатньо для того, щоб уникнути впливів кризи та життя у бідності: Робітник “може займався лише однією сферою фабричної роботи, котра занепала, і вже це заважає йому самому почати щось інше” [26]. Внаслідок занепаду певної сфери промисловості, котра до цього часу процвітала, робітник вимушений шукати собі нову роботу, що є не так просто, бо для цього потрібні відповідні “вміння” [27]. Відсутність або недостатність освіти визначає долю бідного. Тому до завдань корпорацій належить також виховання їх членів, що, хоча б найменшою мірою об’єктивно відповідає статуту організацій профспілок, котрі вже тоді почали виникати [28].

Література

1) G.W.F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, §175. Порівн. також: Гегель Г.В.Ф. Философия права. - Москва 1990, - §175.

2) *supra,* Кар IV, 2.

3) J.G. Fichte, *Grundlage des Naturrechts*, §52 (Werke, hg. von I.H. Fichte, Bd. 3, S. 363).

4) G.W.F. Hegel, *Die Philosophie des Rechts,* hg. von K.H. Ilting, Stuttgart 1983, I, §85 A.

5) G.W.F. Hegel, *Vorlesungen ueber Rechtsphilosophie*, hg. von K.H. Ilting. Stuttgart-Bad Cannstatt 1973-1974, III, 700.

6) Там само, IV, 457.

7) J.G. Fichte, op. cit., §43 (Werke, hg. von I.H. Fichte, Bd. 3, S. 358).

8) G.W.F. Hegel, *Vorlesungen ueber Rechtsphilosophie*, hg. von K.H. Ilting. Stuttgart-Bad Cannstatt 1973-1974, III, 550.

9) Див.: U. Krautkraemer, *Staat und Erziehung. Begruendung oeffentlicher Erziehung bei Humboldt, Kant, Fichte, Hegel und Schleiermacher,* Muenchen, 1979, S. 293 und S. 301.

10) G.W.F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, §174. Порівн. також: Гегель Г.В.Ф. Философия права. - Москва 1990, §174.

11) J.G. Fichte, *Grundlage des Naturrechts*, §57 (Werke, hg. von I.H. Fichte, Bd. 3, S. 366).

12) G.W.F. Hegel, *Die Philosophie des Rechts,* hg. von K.H. Ilting, Stuttgart 1983, I, §85 A.

13) G.W.F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, §174. Порівн. також: Гегель Г.В.Ф. Философия права. - Москва 1990, §174.

14) G.W.F. Hegel, *Vorlesungen ueber Rechtsphilosophie*, hg. von K.H. Ilting. Stuttgart-Bad Cannstatt 1973-1974, III, 549.

15) G.W.F. Hegel, *Philosophie des Rechts. Die Vorlesung von 1819-20 in einer Nachschrift,* hg. von D. Henrich, Frankfurt a.M., 1983, 143.

16) G.W.F. Hegel, *Die Philosophie des Rechts,* hg. von K.H. Ilting, Stuttgart 1983, I, §85 A.

17) Ibid.

18) Див.: F. Mehring, *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie* (1897-98), Berlin, 1960, Bd. 1, S. 53-7.

19) *supra,* Kap. III, 6.

20) *supra,* Kap. VI, 3.

21) G.W.F. Hegel, *Vorlesungen ueber Rechtsphilosophie*, hg. von K.H. Ilting. Stuttgart-Bad Cannstatt 1973-1974, IV, 609.

22) Ibid., 604.

23) G.W.F. Hegel, *Philosophie des Rechts. Die Vorlesung von 1819-20 in einer Nachschrift,* hg. von D. Henrich, Frankfurt a.M., 1983, 193-93.

24) G.W.F. Hegel, *Die Philosophie des Rechts,* hg. von K.H. Ilting, Stuttgart 1983, I, §118 A.

25) G.W.F. Hegel, *Vorlesungen ueber Rechtsphilosophie*, hg. von K.H. Ilting. Stuttgart-Bad Cannstatt 1973-1974, IV, 606.

26) Ibid.

27) G.W.F. Hegel, *Vorlesungen ueber Rechtsphilosophie*, hg. von K.H. Ilting. Stuttgart-Bad Cannstatt 1973-1974, IV, S. 625.

28) Про це питання див.: D. Losurdo, *Zwischen Hegel und Bismarck*. Die achtundvierziger Revolution und die Krise der deutschen Kultur. Berlin 1993, S. 158-159.

Переклав Володимир Абашнік